

10. Рубинштейн С.Л Основы общей психологии [Электронный ресурс] / С.Л. Рубинштейн, А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская. – СПб : Питер, 2000. – Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/rubin01/index.htm>

11. Татенко В. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Т.М. Титаренко // Соціальна психологія. – 2006. – № 1 (15). – С. 3-13.

12. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості (Серія "Психологічний інструментарій") / Т.М. Титаренко. – К. : Ма-рич, 2009 – 232 с.

13. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

14. Фельдштейн Д.И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Д.И. Фельдштейн, Л.И. Божович. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 212 с.

УДК 159.923

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ЯК ПРОЯВИ ЇЇ КРИЗИ

Джабраїлова Г.В.

У статті висвітлюється криза сучасної сім'ї, що проявляється в її характерних особливостях. У рамках розкриття заявленої теми розглянуто дві протилежні парадигми стосовно кризи сім'ї, а також зв'язок поняття "точки біфуркації" із станом сучасної сім'ї. Крім того, у статті проаналізовано характерні особливості сучасної сім'ї та тенденції її подальших змін.

Ключові слова: криза сучасної сім'ї, "точка біфуркації", секуляризація сім'ї, деінституціалізація сім'ї, індивідуалізація сім'ї, плюралізм сімейних форм, сімейна аномія, бікар'єрна сім'я.

В статье освещается кризис современной семьи, проявляющийся в её характерных особенностях. В рамках раскрытия заявленной темы рассмотрены две противоположные парадигмы относительно кризиса семьи, а также рассмотрена связь понятия "точка бифуркации" с состоянием современной семьи. Кроме того, в статье проанализированы характерные особенности современной семьи и тенденции её дальнейших изменений.

Ключевые слова: кризис современной семьи, "точка бифуркации", секуляризация семьи, деинституциализация семьи, индивидуализация семьи, плюрализм семейных форм, семейная аномия, бикарьерная семья.

This article highlights the crisis of modern family that shows itself through its main peculiarities. Within the revealing of declared topic two

contradictory paradigms relative to family crisis were considered. Moreover, a connection of definition "the bifurcation point" with modern family state was examined. In addition, modern family main peculiarities and tendencies of its further changes were analyzed.

Key words: *the crisis of modern family, "the bifurcation point", secularization of family, deinstitutionalization of family, individualization of family, pluralism of family forms, family anomia, bicareer family.*

На сучасному етапі розвитку сімейної психології існує різноманітний поняттєвий апарат, що залучається до розкриття сутності сім'ї: мала соціальна група; форма організації домашнього побуту; системно-функціональне об'єднання; сітка взаємин її членів; відкрита система; соціальний інститут; контактна група споріднених осіб; спільність людей, пов'язаних узами шлюбу-батьківства-спорідненості тощо (Андрєєва Т.В., 2004; Андрєєва Г.М., 1980; Шнейдер Л.Б., 2006; Столін В.В., 1989; Харчев А.Г., 1986; Торохтій В.С., 2000; Захаров О.І., 1981; Антонов О.І., 2002; Соловійов Н.Я., 1977; Целуйко В.М., 2003). Попри різночитання і протиріччя в трактування поняття сім'я, більшість авторів одноголосно підкреслюють той факт, що сім'я є одним з найбільш багатівікових і стійких утворень, важливість якого у виникненні, становленні, розвитку і в бутті людини неможливо переоцінити. Родина надає індивіду певне місце в суспільстві, "подібно хромосомі саме вона – носій соціальної спадковості, яка в нашому житті відіграє не меншу роль, ніж спадковість біологічна", "серед всіх інших організацій родина грає найважливішу роль у виробництві любові" [7, с. 156; 16, с. 3]. Разом із тим, необхідно зазначити нерозривність зв'язку сім'ї із соціумом, а саме з його історичними, культурними, етнічними, економічними, громадськими та іншими аспектами. У зв'язку з цим, всі проблеми сучасного соціуму так чи інакше стосуються сім'ї, відображаються в особливостях її функціонування і визначають значущість інституту сім'ї у всьому суспільстві і в житті кожного індивіда зокрема. Для сучасного суспільства України і Росії, що перебуває в перехідному періоді свого розвитку, характерні его-орієнтованість, накладення і зіткнення суперечливих тенденцій і впливів (американізація, западнізація), девальвація багатьох моральних цінностей, втрата старих традицій при неформованості нових, збільшення ліберальності поглядів та відносини між людьми, ситуативність образу думок, фрагментарність існування людини (Целуйко В.М., Лобач О.М., Гайдукова О.О., Гаспарян Ю.А.).

У світлі нестабільності, суперечливості і неблагополуччя сучасного соціуму у психологічній літературі окремим рядком виділяється проблема кризи сучасної сім'ї, щодо якої існують дві контрадикторні парадигми.

Ліберально-прогресистська (модерністська, еволюційна) парадигма розглядає зміни, що відбулися та відбуваються із сім'єю, як еволюційні, обумовлені переходом від традиціоналістських моделей сім'ї до більш прогресивних її моделей. Представники цієї парадигми Голлод С.І., Вишневський А.Г., Дарский Л.Є., Захаров С.В., Волков А.Г., Лендіс П., Миронов Б.М., Міхеева А.Р., Гідденс Е., Орлов О.Б., Осехеева Б.Р., Савінов Л.І., Карцева Л.В., Шнейдер Д.Б., Карабанова О.О. – стверджують, що "кризи немає, є еволюція", як перехід від патріархальних стандартів до нових ціннісних орієнтирів. Результатом еволюції є тип сім'ї, що зароджується вже зараз, а саме постсучасний тип сім'ї – подружнє життя, яке передбачає неінституційний характер відносин, "особистісну взаємодія чоловіка і дружини, регульовану моральними принципами і підтримувану іманентними її цінностями" [6, с. 12]. Оптимістичність поглядів цих авторів щодо сучасної сім'ї підтверджується їх припущенням про високу цінність сім'ї в сучасному суспільстві та домінування сімейних ціннісних орієнтацій.

Рішуче іншої точки зору щодо стану сучасної сім'ї дотримуються представники консервативно-кризової (інституційної) парадигми – Антонов О.І., Борисов В.О., Черлін Э., Медков В.М., Дружинін В.Н., Бекембаєва М. В., Тюгашев Є.О., Сорокін П.О., Архангельський В.Н., Андреева Т.В., Смелзер Н., Зідер Р., Попеное Д., Гаспарян Ю.А., Сіляєва О.Г., Целуйко В.М., Лобач О.М., Марковська Н.Г., Токмакова М.А., Кузьмин О.І., Синельников О.Б. Ця парадигма містить три основні моменти: оцінку історичного процесу, який зумовив зміни сім'ї, ідеал сімейного буття і визначення сім'ї як соціального інституту. Визначаючи традиціоналістську (патріархальну) модель сім'ї як найбільш стійку, як якийсь ідеал сімейної цілісності, прихильники парадигми розглядають фактори (сімейну політику Радянського Союзу, западнізацію, американізацію), результатом яких стали руйнування цього ідеалу і деінституціалізація сім'ї. "Невиконання родиною своїх функцій (репродуктивної та соціалізаційної) свідчить про глибоку інституційну дисфункцію. Спостерігаються і структурні зміни в сім'ї – різні складові (шлюб, батьківство, діти, домогосподарство) немов набувають самостійного значення. Принципово нові моделі сім'ї виступають, з цієї точки зору, залишками деградації розширеної сім'ї, які вказують на відмирання сім'ї взагалі, а не тільки "традиційної сім'ї" [2, с. 34]. Крім того, увага акцентується на тому, що сучасна людина більш орієнтована на професійну діяльність і статусні характеристики, аніж на цінність сім'ї.

У рамках консервативно-кризової парадигми існує трактування кризи, що використовує більш м'який вираз "точка біфуркації" (Свадьбіна Т.В.). Розкриваючи даний підхід, слід зазначити, що криза (від

грец. *krisis* – рішення, поворотний пункт, результат) в науковій літературі визначається як переломний момент, перехідний момент, загострене, небезпечне, нестійке становище, значуща подія або радикальна зміна статусу (Творогова Л.Д., Петровський А.В.). Криза сучасної сім'ї, таким чином, не свідчить однозначно ні про її деградацію, ні про її еволюцію, а вказує на те, що сім'я переживає якийсь переломний момент, перебуває в перехідному, критичному стані, результат якого характеризується множинністю і непередбачуваністю. Гаспарян Ю.А. і Орлов О.Б. підкреслюють маргінальність сучасної сім'ї, яка є "експериментальним майданчиком". Експеримент проводиться як із соціальною орієнтацією сім'ї, так і з особистістю кожного її члена, при цьому "сучасність диктує свої вимоги, а сім'я все частіше знаходиться в полоні тих ілюзій, які насильно впроваджувалися протягом десятиріч у свідомість не одного покоління людей" [5, с. 311].

Незалежно від того, до якої з двох парадигм – ліберально-прогресистської або консервативно-кризової – відносяться дослідники, всі вони не можуть не брати до уваги негативних тенденцій, властивих сучасному суспільству і нерозривно пов'язаних з інститутом сім'ї. До цих тенденцій відносяться зниження народжуваності, дітності сімей; велика кількість розлучень порівняно з кількістю укладених шлюбів; збільшення числа самотніх людей; зростаюча з кожним роком кількість неповних сімей (Гаспарян Ю.А., Тюгашев Є.О., Голод С.І., Осохеева Б.Р., Антонов О.І., Борисов В.О.). Однак ці тенденції є демографічним наслідком, результатом змін, що сталися та відбуваються з сім'єю, подружжям і батьківством, а також пов'язані з тими соціально-політичними та економічними умовами, в яких існує сучасна родина.

Одним із переломних моментів стало відокремлення шлюбу, родини від релігії, тобто процес секуляризації сім'ї, що почався з 1917. У православ'ї шлюб є таїнством, подією духовною і священною, об'єднанням чоловіка і жінки в вічний союз перед Богом. До приходу радянської влади люди свято шанували церковні канони, тому шлюб відносили швидше до духовного буття, ніж до соціального утворення і посягання на його цілісність тлумачили як гріх і великий злочин. Православний шлюб відбувався у вічності, і церковне розлучення було неможливим, воно не мало Божого благословення, а людині не дано було розірвати шлюбні узи (Протоіерей Вл. Воробйов). В документах, які ознаменували собою початок будівництва "соціалістичної сім'ї" особливо підкреслювалася добровільність і спрощеність розлучення, безрелігійність шлюбу, чим був "завданий удар по ідеалу святості шлюбу, який століттями підтримувався церквою, а спрощення процедури розлучення послаблювало відповідальність подружжя один перед од-

ним і перед дітьми" [5, с. 19]. Для сім'ї витіснення церкви з національної культури слов'ян означало перехід "у фазу руйнування порядку, в культуру кризи" [5, с. 144]. Однак, примітивізація шлюбу, розпочата радянської сімейної політикою, зараз посилюється процесом американізації і западнізації. Американський і західний стилі організації сімейного життя засновані на відмінній від вітчизняної інтерпретації подружжя. У протестантизмі "шлюб – це серйозна операція, яка може бути розірвана на підставі вагомих причин" [10, с. 1031], "чоловік та дружина в цьому випадку виступають партнерами, що створюють один з одним особистий, інтимний союз" [11, с. 21]. Основою шлюбу є питання спадщини, підтримка взаємних прав та обов'язків подружжя, економічна вигода, що, у той самий час, також є пов'язаними з любов'ю. Незважаючи на те, що сучасний шлюб в Україні і Росії втратив колишню святість, православне розуміння любові як єдиної надійної запоруки довговічності шлюбу і досі присутнє у свідомості людей. В той час, як англломовні автори бачать прагматичну любов і відновлення єдиного господарства як вихід із критичного стану сучасної сім'ї (Зідер Р., Черлін Е., Coontz S., Thorton A.), вітчизняні автори пропагують романтичну любов, участь старшого покоління в підготовці своїх дітей до сімейного життя і відновлення тісних духовних сімейних зв'язків (Сорокін П.О., Гаспарян Ю.А., Шнейдер Д.Б., Дружинін В.М., Андрєєва Т.В., Кошелева А.Д.). Всупереч тому, що розуміння сутності шлюбу в протестантизмі кардинально відрізняється від його тлумачення в православ'ї, воно значною мірою впливає на наше уявлення про родину, про що говорить зростаюча в геометричній прогресії кількість пар, що живуть у незареєстрованому шлюбі, тобто є співмешканцями.

Ліквідація релігійної регламентації сімейного життя виявилася пов'язаною з процесом деінституціалізації сім'ї та шлюбу, під яким розуміється "послаблення соціальних норм, що визначають особливості поведінки людей у соціальних інститутах, таких як шлюб" [10, с.848]. При визначенні сім'ї як соціального інституту акцент робиться на тому, що родині пропонуються загально визнані норми і функції, в рамках яких вона діє і які вона виконує. Найбільш інституціоналізованою, таким чином, була патріархальна модель сім'ї, яка існувала за часів безпосередньої обумовленості соціального буття і моралі канонами православної церкви. Внаслідок цього існували досить жорсткі приписання щодо організації сімейного побуту: повна залежність дружини від чоловіка як глави родини, незаперечний авторитет батьків над дітьми, непорушне виконання родинною репродуктивною, виховною, господарсько-економічною і інших функцій. Соціокультурна заданість внутрісімейного поведінки не передбачала можливості вибору, варіацій в оцінці

своїх і чужих вчинків і поведінки, оскільки норми сприймалися людьми як природний і єдиний спосіб сімейного буття. Відступ від запропонованих норм різко засуджувався, вважався гріховним і карався. Сіляєва О.Г. зауважила, що залежність від людської думки є основною рисою національного характеру сімейних відносин на Русі. Взагалі орієнтованість на колектив, на відповідність суспільним очікуванням і, разом із тим, сакраментальність шлюбу, обумовлювали стабільність і міцність сімейних відносин. Проте, в 40-х роках ХХ століття широке поширення отримала дітоцентриська модель сім'ї, центральне місце в цінностях якої займали "орієнтації на батьківство – прийняття на себе соціальних ролей матері і батька, а також народження певного числа дітей" [2, с. 12]. Вплив соціальних норм на сімейний побут все ще був присутнім, але першими ознаками деінституціалізації стала втрата сім'єю її вчительсько-виховної ролі і набуття цієї ролі суспільством і державою (Сорокін П.А.), оскільки дошкільні і шкільні установи повинні були виправляти негативний вплив сім'ї на формування радянської людини. Забравши у сім'ї одну із основних її функцій як соціального інституту – функцію соціалізації дитини – радянська влада поступово зруйнувала і внутрішньосімейний розподіл ролей: жінка була перенесена зі сфери індивідуального материнства в сферу материнства соціального, а батько втратив свою роль глави сім'ї на користь дружини. Останні кілька десятиліть ознаменувалися виникненням і популяризацією незареєстрованого співжиття або, як його більш м'яко називають, подружнього типу родини (Голод С.І.), що є незаперечним доказом того, що процес деінституціалізації сім'ї продовжується і зараз. Незареєстроване співжиття перейняло на себе ті функції, які традиційно приписувалися сім'ї, а саме репродуктивну, виховну, господарсько-економічну, рекреативну, духовного спілкування, психотерапевтичну, задоволення сексуальних потреб, залишивши шлюбу лише соціально-статусну функцію. (Голод С.І., Cherlin A.J., Гаспарян Ю.А., Осохеева Б.Р., Миронов Б.М., Міхеєва А.Р.). "В деякому сенсі шлюб – це форма соціальних хвастошів стосовно відносин партнерів, переконливий символічний засіб піднесення своїх відносин над іншими в суспільстві..." [10, с. 855]. Крім того, у зв'язку з відсутністю обмежень і спрощеністю розлучення офіційний шлюб перестав асоціюватися з більшою, в порівнянні зі співжиттям, стабільністю. Таким чином, процес деінституціалізації може мати негативні руйнівні наслідки для сім'ї як соціального інституту, що найбільш яскраво підтверджує Гайдукова О.О.: "Будь-який соціальний інститут виникає і функціонує, виконуючи ту або іншу соціальну потребу. Якщо така потреба стає незначною або зовсім зникає, то існування інституту виявляється безглуздим.... Такий інститут з огляду на інер-

цію соціальних зв'язків деякий час ще може функціонувати як данина традиції. Але в більшості випадків життя його швидко припиняється" [4, с. 20].

Відомий соціолог Andrew Cherlin, який займався проблемами сучасної сім'ї, говорив про дві головні зміни в розумінні шлюбу, що відбулися за останні десятиріччя. Перша зміна пов'язана з переходом від розуміння подружжя як соціального інституту до розуміння його як співпраці, тобто деінституціалізація шлюбу. Друга зміна – це перехід від розуміння подружжя як співпраці до індивідуалізованого шлюбу, тобто процес індивідуалізації шлюбу. Вищезгаданий подружній тип сім'ї, що прийшов на зміну дітоцентриському і патріархальному і переважає в сучасному суспільстві, ґрунтується на взаємодії чоловіка та дружини, які відмовляються підпорядковувати свої інтереси дітям і більшою мірою акцентують свою увагу на особистостях один одного, на психотерапевтичній функції сім'ї і її емоційної наповненості. Ці особливості подружньої моделі сім'ї характеризують її як найбільш оптимальну форму організації сімейного життя, яка дозволяє членам сім'ї взаємодіяти не на рівні ролей, заданих суспільством, традиціями, релігійними канонами, що приймаються беззаперечно, а на рівні осіб, що здійснюють вільний вибір відносно прав, обов'язків, рольового розподілу і відповідальності в сім'ї. З іншого боку, подружній тип сім'ї припускає автономію як цінність, що відповідає за розвиток сім'ї. Автономія проявляється в тому, що інтереси і потреби подружжя виявляються набагато різноманітніше сімейних, виходять за межі шлюбу, розподіл подружніх обов'язків носить ситуативний характер, а "експресивні спрямування" спираються на "гендерні психосоматичні особливості агента, моральні взірці покоління, цивілізаційні уявлення про пристойність і естетичний ідеал" [17, с. 15]. Культивування подружньої автономії поступово призводить до того, що організація життя кожної людини стає паралельною щодо життя його дружини або чоловіка. Шлюб сприймається як союз двох партнерів, у кожного з яких крім сім'ї існує певна кількість рівноцінних (якщо не більш значущих) сфер життєдіяльності. Якоюсь мірою, шлюб виявляється ще одним місцем роботи, оплатою на якій є наявність шлюбного статусу. "Шлюб – це статус, якого досягає людина, живучи, співмешкаючи з партнером, маючи постійне місце роботи або рухаючись по кар'єрних сходах, відкладаючи заощадження і маючи дітей" [10, с. 855]. Люди в сучасному суспільстві одружуються не стільки у зв'язку з тими перевагами, які їм дає сім'я і шлюб, скільки заради особистих досягнень, що з ними пов'язані. Укладання шлюбу і створення сім'ї не є необхідністю для людей, які прагнуть до близькості, проживання і виховання дітей спільно

з іншою людиною, а все більше набуває якості життєвого стилю, здійснюваного на основі особистого вибору. Таким чином, подружня модель сім'ї продовжує свою поступову трансформацію в індивідуалізований шлюб, обумовлений спрямованістю цивілізації на особистість й її цінності, на протигагу цінностям споріднення, родиноцентризма та спільності (Гайдукова О.О., Антонов О.І., Медков В.М.). Сутність індивідуалізованого шлюбу співзвучна з поняттям "простих відносин" Ентоні Гіденса, які виступають своєрідним завершенням процесу деінституціалізації шлюбу і підтвердженням його поступової індивідуалізації. "Прості відносини" визначаються як "інтимний союз, укладений з міркувань про індивідуальний добробут, який триває лише стільки, скільки обидва партнера задоволені одержуваними вигодами" [10, с. 835]. Зараз, оцінюючи свій шлюб, люди міркують у термінах можливості саморозвитку і вираження своїх почуттів і емоцій, на протигагу задоволення від створення сім'ї та виконання подружні або батьківських ролей. Беручи до уваги вищезазначені міркування, можна зробити висновок про те, що подружня модель сім'ї (співжиття) і індивідуалізований шлюб не є тотожними поняттями, а швидше індивідуалізований шлюб являє собою похідну, кінцеву форму подружньої сім'ї.

Пов'язаними з деінституціалізацією та індивідуалізацією виявляються такі особливості сучасної родини як плюралізм сімейних форм та сімейна аномія.

Наслідки індивідуалізації стилю життя проявляються в різноманітті сімейних форм. Так, в дореволюційні часи єдино правильним способом організації сімейного життя був патріархальний, орієнтований на спорідненість, родиноцентризм, жорстку заданість ролей, авторитет батьків, багатодітність; у радянський час домінуючим виявилася дітоцентриська модель з орієнтацією на батьківську функцію, малодітність, ослабленням зв'язку зі старшим поколінням, прагненням до створення нуклеарної сім'ї, порівняно меншою заданістю сімейних ролей. Однак сучасна родина відрізняється широкою варіативністю способів своєї організації. Про неоднорідність сучасної сімейної моделі свідчить численні класифікації сучасної сім'ї (Мацковський М.С., Трапезнікова Т.М., Навайтіс Р., Целуйко В.М., Дружинін В.М., Шнейдер Л.Б., Антонов О.І., Медков В.М., Лічко А.Є., Мінухін С., Андреева Т.М., Лобач О.М.). Плюралізм сімейних форм є наслідком адаптації до мінливої его-орієнтованої цивілізації, в якій для кожної людини вибір того чи іншого способу створення і функціонування своєї сім'ї пов'язаний з розробкою стратегії, що дозволяє реалізувати свої життєві цілі та цінності. Дослідження Навайтіса Р. (1999) підтвердило відсутність в сучасному суспільстві, зокрема на гендерному рівні, єдиної моделі організації

сімейної цілісності. В той час, як юнаки орієнтуються на псевдотрадиційну модель сім'ї (верховенство чоловіка, обмеження професійної кар'єри дружини, приписування дружині більшості побутових робіт, однаковий внесок подружжя в матеріальне забезпечення сім'ї), дівчата дотримуються псевдогегемонної моделі – рівна завантаженість подружжя побутовими роботами, їх однакова участь у прийнятті важливих сімейних рішень, приписування чоловікові відповідальності за матеріальне забезпечення сім'ї. "Вааріативність, плюралізм типів сімей відображає процес розмивання стандартної системи сімейно-шлюбних поведінкових норм, змісту сімейних ролей, але разом з тим індивід привчається самостійно вибирати для себе рамки буття, вироблені культурою..." [9, с. 140]. Наслідки плюралізму сімейних форм виявляються на шлюбному ринку, на якому є все більше молодих людей із різноманітними уявленнями про родину. Одружуються носії абсолютно суперечливих сімейних цінностей, рольових очікувань і установок, поглядів на організацію сімейного життя. Перед молодими людьми, крім основних завдань перших років спільного життя, постає завдання узгодження, приладження двох різних, часом взаємовиключних, розумінь сім'ї та шлюбу. Найчастіше ці завдання виявляються нездійсненими, породжують непорозуміння в родині і погано впливають на стабільність шлюбу.

У свою чергу, сімейна аномія являє собою порушення сімейної рівноваги, втрату сімейних зв'язків, суперечливість ціннісних орієнтацій (Федотова Ю.В., Медков В.М.).

Щодо розподілу сімейних ролей, для сучасної сім'ї характерні дві тенденції: домінування жінки в родині і бікар'єрність. Перша тенденція означає жіночу прерогативу у прийнятті сімейних рішень, зокрема щодо виховання дітей. Мати несе відповідальність за функціонування сім'ї, а тому і влада в родині належить їй. Батько в такій родині виявляється відчуженим від сім'ї, оскільки не несе за неї відповідальність. Дружинін В.М. розглядав відповідальність чоловіка як основну передумову стабільної сім'ї: "Родина руйнується тоді, коли чоловік або втрачає відповідальність за родину як ціле, або не може в силу обставин виконувати свої обов'язки". Проте не тільки розлучення є результатом такого розподілу ролей, але і фемінізація хлопчаків і юнаків (Андрєєва Т.В.). Проте, останнім часом у взаєминах батька і дітей намітилися позитивні зрушення: "... батько продовжує освоювати нові для себе функції, які раніше не виконував, вважаючи, що це "нечоловіча справа". З'явився новий тип батька, який, хоча і не народжує, але психологічно й емоційно бере участь в вагітності, надає допомогу в пологах, піклується про годування дитини, бере участь в іграх і вихованні" [5, с. 84]. Ця позитивна тенденція, однак, може бути пов'язана

не тільки з бажанням самих чоловіків відновити свої батьківські функції, але і з бікар'єрністю сучасної сім'ї. Під бікар'єрною родиною розуміється сім'я, в якій обидва – чоловік і жінка – працюють, тобто "робота дружини не менш значуща для сімейного бюджету, ніж зарплата чоловіка", і яка є найпоширенішою формою організації сімейного життя в умовах капіталістичного суспільства і наявної економічної ситуації (Гаспарян Ю.А.). Незважаючи на те, що бікар'єрність часто виступає єдиним способом існування і функціонування сім'ї, її іманентні характеристики містять низку негативних аспектів. Першим з них є той факт, що бікар'єрна родина ґрунтується на теоретичній рівноправності подружжя. Слід зазначити, що нерідко в науковій психологічній думці сімейна рівноправність (егалітаризм) розглядався як заздалегідь приречений на розпад спосіб організації сімейного життя, в якому присутній безперервний подружній конфлікт, основою якого виступає жадаба влади і, в той же час, небажання брати на себе відповідальність (Дружинін В.М., Arland Thorton, Linda Young-DeMarco, Hartmann). Проте в бікар'єрній родині егалітаризм поширюється переважно на зайнятість подружжя на роботі, у той час як господарські та виховні проблеми сім'ї залишаються прерогативою жінки. Таким чином, від жінки потрібне виконання чотирьох сімейних ролей – матері, дружини, господині і працівниці. Рон і Роберт Рапопорт описували дві дилеми, існуючі в сім'ях, де працюють обидва з подружжя. Перша – дилема ідентичності, пов'язана з прагненням подружжя впоратися з безліччю ролей і з труднощами в поділі сімейних обов'язків один з одним. Друга – дилема переобтяженості, що полягає в стресовій ситуації, з якою стикається подружжя щойно прийшовши з роботи додому: "навкруги безлад, діти б'ються, холодильник порожній" [7, с. 81]. Засобом опанування безліччі ролей є, в більшості випадків, не їх розподіл, а їх невиконання, що стає джерелом різних проблем пов'язаних з вихованням дитини, господарсько-побутовими питаннями, інтимно-особистісною взаємодією подружжя тощо.

Незважаючи на те, що представники еволюціоністського підходу позиціонують сучасний тип сім'ї як подружній, орієнтований переважно на взаємини чоловіка і дружини, в бікар'єрній родині зв'язок подружжя, так само як і батьків з дітьми, має не перманентний, а вибірковий характер. У більшості випадків, в сучасному суспільстві характер внутрісімейного зв'язку диктується перевагами самих чоловіка та дружини, які, у свою чергу, часто виявляються зумовленими зовнішніми обставинами (кар'єрою, заробітною платою, наявністю вільного часу і т.д.), а не реальними потребами кожного члена сім'ї. Одним із результатів ослаблення зв'язку між подружжям Сорокін П.О. називав легкість його розриву, зменшення кількості людей, що хочуть зв'язати

себе узами шлюбу, зростання "позашлюбних союзів". Однак більш за все послабшав зв'язок батьків і дітей (Сорокін П.О., Андрєєва Т.В., Гаспарян Ю.А., Тюгашев О.О.), проявом чого є зміни в прокреативній етиці та зниження авторитету батьків. Сучасна прокреативна етика характеризується значною ліберальністю: народження дитини давно вже не є необхідністю, а особистим вибором, "в моду входять бездітні шлюби, мати дітей вважається незручним і непрактичним з цілого ряду міркувань..." [8, с. 150]. Діти завжди об'єднували сімейний союз, надавали сенс шлюбу, змушували батьків відповідально ставитися один до одного і обмірковувати прийняті рішення. Свідома відмова подружжя від народження і виховання дітей створює неміцний шлюб, розірвання якого не пов'язане з долею дітей, а тому і є порівняно безболісним. Тим не менше, навіть у сім'ях, які мають дитину, спостерігається ослаблення дитячо-батьківського зв'язку, падіння батьківського авторитету. Першою причиною цього факту є занятість обох батьків на роботі, а отже – безконтрольність дітей протягом дня. Друга причина полягає в тому, що з часів радянського союзу громадські організації, зокрема школа, поступово забирали батьківські обов'язки на себе, позбавляючи батьків головного – почуття відповідальності за своїх дітей. Зараз же відносини школи і сім'ї характеризуються високою конфліктністю, обумовленою "пошуком винуватого", бажанням зняти відповідальність, зменшити свої обов'язки відносно до дітей. Досвід минулого впливає на батьків, які вважають, що саме школа має виховувати їх дітей і нести за них повну відповідальність, у той час як сама школа воліє зняти з себе посаду "другого батька" і прагне звести свої обов'язки до "вичитування предмета". Результатом є падіння престижу батьків у порівнянні з престижем однолітків, безконтрольність і бездоглядність дітей, а в глобальному масштабі – розірваність поколінь, що характеризується зникненням спадкоємності досвіду.

У довершення всього, слід також зазначити, що в сучасній бікар'єрній родині подружжю властива суперечливість ціннісних орієнтацій. Вченими доведено, що, незважаючи на зміни у сприйнятті сім'ї, для людини вона як і раніше залишається однією з основних цінностей (Андрєєва Т.В., Орлов О.Б., Голод С.І., Сорокін П.О., Винокурова О.В., Гаспарян Ю.А., А. Cherlin, Coontz, А. Thornton, J.D. Teachman). Так, у зв'язку з необхідністю матеріально-побутового забезпечення сім'ї, для подружжя набуває великого значення професійна занятість, кар'єрне зростання, самоосвіта і саморозвиток. Проте, у мінливому суспільстві, а значить і в нестабільних життєвих обставинах, для людини великою цінністю залишається сім'я, в якій реалізуються почуття приналежності, безпеки, захищеності, підтримки тощо. Виходячи з цю-

го, "все більш очевидним стає протиріччя між внутрісімейними і позасімейними ціннісними орієнтаціями. З одного боку, зберігається висока цінність сім'ї, спрямованість на сімейний спосіб життя, з іншого – має місце широке поширення індивідуальності і автономності людини в сім'ї і за її межами, що не завжди поєднується з ефективним виконанням сімейних обов'язків" [2, с. 21].

Зважаючи на все зазначене вище, стає очевидним, що розглядаючи особливості сучасної сім'ї, ми приходимо до триєдності суспільства, особистості і сім'ї. В умовах нестабільності і еґо-орієнтованості сучасної цивілізації для особистості людини характерними є суперечності між різноспрямованими ціннісними орієнтаціями, прагненнями; минулим досвідом і наявними умовами життя; традиціями, що укорінилися в свідомості, та установками, світорозумінням і вимогами навколишньої "чужорідної" дійсності. Сімейна організація, створена особистостями, які мають внутрішні протиріччя та живуть в перманентно мінливих умовах, опиняється в ситуації постійних трансформаційних змін не тільки як реально існуючий союз, але і як абстрактне поняття. В даний час в спеціальній літературі з'являється все більше концепцій і теорій, які висвітлюють майбутнє сучасної сім'ї, що стане наступним кроком її перетворень. Одні автори вважають, що несанкціоновані інтерособистісні відносини (подружня модель сім'ї, "шлюб між добрими друзями", "родина-клуб") стануть модернізованою формою сім'ї (Голод С.І., Е. Гідденс, Р. Флетчер, Г. Гогер, Л. Гуссель, Орлов О.Б., Р. Зідер). Інші автори вірять, що заснований на справжньому коханні, прагненні до взаєморозуміння, підготовці до подружнього життя інститут сім'ї покаже свою здатність адаптуватися до змін в умовах життя (Сорокін П.О., Гаспарян Ю.А., Логвиненко О.Л., Федотова Ю.В.). Третя група авторів описує ряд можливих форм сімейних відносин: професійне батьківство, сукупна родина, екстериторіальний шлюб, гостьовий шлюб, бекіторіум, модульна родина (А. Тофлер); повернення до інституційного шлюбу, продовження суперечливої наявної ситуації, безліч інтерособистісних романтичних відносин (А. Cherlin); скандинавський шлях, західноєвропейський шлях, шлях Америки (Захаров О.І.).

Враховуючи різноманітність існуючих моделей майбутньої сім'ї, на даному етапі є конструктивним зробити висновок, що сучасна родина дійсно знаходиться в стані кризи, переломного моменту. Особливостями сучасної сім'ї є деінституціалізація, безрелігійність, індивідуалізація, бікар'єрність, ослаблення сімейних зв'язків, сімейна аномія, плюралізм сімейних форм; демографічними ж проявами кризи виступають низька народжуваність, перевищення кількості розлучень над кількістю укладених шлюбів, збільшення віку укладення шлюбу, ви-

сокий рівень бездоглядності дітей, злочинності, велика кількість самотніх людей, неповних сімей тощо.

Таким чином, розвиток сім'ї дійсно дійшов до "точки біфуркації", в якій поряд з наявною нестабільністю сім'ї, виявляється широкий спектр можливих шляхів її розвитку. Помилковим є як прагнення повернути колишні моделі сім'ї, так і надто оптимістичне очікування майбутніх однозначно позитивних змін. Вірним рішенням є акцентування уваги особистості, суспільства, держави і науки на існуючий в даний момент стан сім'ї з метою знаходження шляхів її успішної адаптації і стабілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов А.И. Современная семья: два взгляда на одну проблему / А.И. Антонов // *Семья в России*. – 1999. – №1-2. – С. 30-40.
2. Винокурова А.В. Трансформация ценностных ориентаций семьи в современном российском обществе : дисс. на соиск. науч. степ. канд. соц. наук (22.00.04) / Дальневосточный государственный технический университет им. В.В. Куйбышева / А.В. Винокурова. – Владивосток, 2009. – 237 с.
3. Воробьев Вл. Православное учение о браке // *Вестник пастырского семинара*. – 1996. – №2. – С. 129-138.
4. Гайдукова Е.А. Социальные представления о ролевых отношениях в современной семье (на примере жителей мегаполиса) : дисс. на соиск. науч. степ. канд. психол. наук (19.00.05) / Государственный университет управления / Е.А. Гайдукова. – М., 2011. – 290 с.
5. Гаспарян Ю.А. Семья на пороге XXI века (социологические проблемы) / Ю.А. Гаспарян. – СПб. : ТОО ТК "Петрополис", 1999. – 320 с.
6. Голод С.И. Социолого-демографический анализ состояния и эволюции семьи / С.И. Голод // *Социологические исследования*. – 2008. – №1. – С. 1-24.
7. Райгородский Д.Я. Психология семьи (Серия "Психология семейных отношений") : учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики / Д.Я. Райгородский. – Самара : ИД "БАХРАХ-М", 2002. – 752 с.
8. Сорокин П.А. Кризис современной семьи / П.А. Сорокин // *Вестник МГУ*. – М., 1997. – Серия 18. – №3. – С. 65-79.
9. Федотова Ю.В. Проблема понимания кризиса семьи / Ю.В. Федотова // *Социологические исследования*. – 2003. – №11. – С. 18-25.
10. Cherlin, A.J. The deinstitutionalization of American marriage / A.J. Cherlin // *Journal of Marriage and Family*. – 2006. – Vol. 66. – P. 848-861.
11. Witte, J. Jr. From Sacrament to Contract: Marriage, Religion, and Law in the Western Tradition (Family, Religion, and Culture) / J. Jr. Witte. – Louisville, Kentucky : Westminster John Knox Press, 1997. – 315 p.